

πολιτισμός

Αναδιφώντας το χθες (338)

Ρέθυμνο 1824: η πόλη της κατατόμησης των Τεσσάρων Μαρτύρων (5ο και τελευταίο μέρος)

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Συνεχίζω και τελειώνω σήμερα την παράθεση της εισήγησής μου στην Ημερίδα της ΙΑΕΡ για τους Τέσσερις Μάρτυρες, που αναφέρεται στο Ρέθυμνο του 1824.

«... Το 1822 πραγματοποιήθηκε μια φιλόδοξη προσπάθεια κατάληψης του Ρεθύμνου από τους επαναστάτες, με επικεφαλής τον Ιωσήφ Βαλέστρα (και όχι Γεώργιο, όπως αναφέρεται ο ήρωας του Ρεθύμνου στον δρόμο που πήρε το επώνυμό του, αλλά μόνο αυτό δυστυχώς σωστό). Η προσπάθεια αυτή θα μπορούσε ν' αλλάξει την πορεία των πραγμάτων, αν σκεφτούμε ότι ο διαχρονικός στόχος των επαναστατών ήταν η κατάληψη ενός κάστρου. Στο τέλος αρκέστηκαν σ' εκείνο της απόμακρης Γραμβούσας, η κατοχή της οποίας τους επέτρεψε να ισχυρίζονται ότι η επανάσταση ήταν ακόμα ζωντανή. Η αποτυχία πάντως της επιχείρησης στο Ρέθυμνο δεν μπορούσε να μην οξύνει την καταδίωξη του χριστιανικού πληθυσμού της πόλης από τις οθωμανικές αρχές και περισσότερο από τους μουσουλμάνους κατοίκους αλλά και πρόσφυγες από την επαρχία.

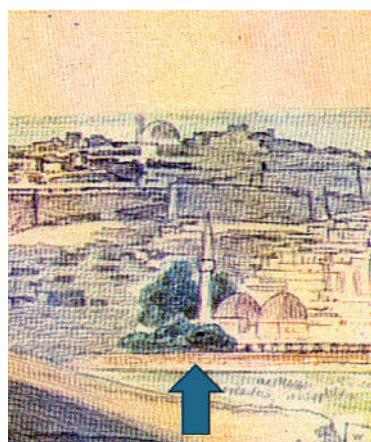
Είναι χαρακτηριστικό ότι στις 14 Απριλίου 1822 στην πόλη πραγματοποιήθηκε ένας θρίαμβος, με τον όλο να διαδηλώνει, έχοντας μπροστά του κάποιους με κοντάρια και καρφωμένα σ' αυτά κεφάλια, με πρώτο εκείνο του Βαλέστρα. Η αποτυχία της επιχείρησης είχε κάνει καταφανή την αδυναμία έστω και του ελάχιστου συντονισμού των επαναστατών μεταξύ τους, ενώ δημιούργησε και υποψίες ότι η αποτυχία θα μπορούσε να έχει υποκινηθεί εκ των έσω. Να σημειώσουμε ότι ο διοικητής του Ρεθύμνου Εμίν Μεχμέτ Βαχίντ Πασάς (αυτό είναι το πλήρες όνομα του παραδιδόμενου από την παράδοση «Μεχμέτ πασά») θεωρούνταν μετριόπαθής, όπως και ο προϊστάμενός του σερασκέρης Κρήτης Σερφί Πασάς, ο οποίος μάλιστα εκδιώχθηκε μετά από μια εξέγερση στα Χανιά, αντικαθιστάμενος από τον γνωστό μας και από αλλού Ιμπραήμ Πασά (εικόνα).

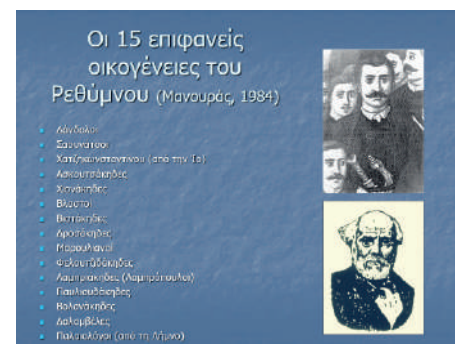
Το 1823 είχαμε μια ακόμα προσπάθεια εκπόρθωσης της πόλης. Πολλοί Ρεθεμνιώτες είχαν κατασκηνώσει στον λόφο του Εβλιγιά, προκειμένου ν' αποφύγουν τον συνωτισμό μέσα στα τείχη και να μειώσουν τις πιθανότητες μολύνσής τους από την πανώλη. Οι επαναστάτες (αναφέρονται 2000) υπό τον Γεώργιο Τσουδερό (εικόνα) τους επιτέθηκαν ξαφνικά, αναγκάζοντάς τους να καταφύγουν στον περίβολο των τειχών, με σημαντικές απώλειες. Ο Κριτοβουλίδης αναφέρει εκατονταπλάσιες απώλειες των μουσουλμάνων σε σύγκριση με τους επαναστάτες, αριθμός που σε κάθε περίπτωση μοιάζει εξωπραγματικός. Όμως τα γεγονότα αυτά σε συνδυασμό με μια ανάλογη προσπάθεια εκπόρθωσης το 1824, εκτράνχυναν την κατάσταση. Έτσι στις 4 Μαρτίου στήθηκε έξω από τα τείχη μια πυραμίδα, σχηματισμένη με κεφάλια επαναστατών. Στήθηκε εκεί όπου επτά μήνες αργότερα θα αποκεφαλίζονταν οι κρυπτοχριστιανοί των Μελαμπών, για παραδειγματικό και τόνωση του δολοφονικού συνασπισμού των έγκλειστων μουσουλμάνων.

Θα πρέπει να θυμόμαστε ότι η πράξη εκείνη της κατατόμησης έλαβε χώρα εν μέσω ενός κατ' ουσίαν εμφυλίου πολέμου, αφού η πλειοψηφία των μουσουλμάνων είχε προέλθει από το μιλέτι των χριστιανών Κρητών, για λόγους εκφοβισμού ή συμφέροντος. Κι όπως πάντα και παντού, οι εμφύλιοι πόλεμοι χαρακτηρίζονται από τις μεγαλύτερες αγριότητες. Μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι σε μια άλλη, ειρηνική περίοδο, οι Τέσσερις Μάρτυρες δεν θα θανατώνονταν και η επιχείρηση φρονηματισμού θα χρησιμοποιούσε ηπιότερες μεθόδους, όπως συνέβη σε πολλές περιπτώσεις στη συνέχεια, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Άλλωστε, όπως μας αφήνουν να εννοήσουμε οι περιηγητές με καθαρότερο απ' όλους λόγο εκείνου του F. Sieber (στη φωτογραφία η πρόσφατη έκδοση στα ελληνικά των περιηγητικών του εντυπώσεων), οι κρυπτοχριστιανοί ήταν σιωπηρά γνωστοί και στις δύο θρησκευτικές κοινότητες και το φαινόμενο αυτό γινόταν αποδεκτό σε ειρηνικές περιόδους. Όχι όμως και σε περιόδους εμφυλίου πολέμου, όπως εκείνη που μας ενδιαφέρει εδώ, του Οκτωβρίου του 1824.

Οπωσδήποτε οι εκτελέσεις δεν ήταν καθημερινό φαινόμενο. Η πρώτη της περιόδου της οθωμανικής κατοχής θα πρέπει να ήταν εκείνη του Ανδρούλη Γιουλούντα το 1659 κάτω από τον γνωστό μας Πλάτανο των Τεσσάρων Μαρτύρων και η τελευταία του 1892 του πατριώτη από τα Ρούστικα Εμμανουήλ Φουντουλάκη, στο ίδιο σημείο. Ο Πλάτανος αυτός, που θα πρέπει να είχε δει πολλά, είχε πάρει το όνομα «δέντρο του δήμιου», όπως μας πληροφορεί ο περιηγητής William Stillman που είχε καταφύγει στη σκιά του το 1892. Διακρίνεται σε απεικόνιση της πόλης από τα νότια το 1862 από τον Edward Lear, αν και ο ζωγράφος τον τοποθέτησε λανθασμένα, εξ αιτίας της μεγάλης απόστασης, στην εσωτερική πλευρά των τειχών, νοτιοδυτικά οπωσδήποτε των επίσης διακρινόμενων μεγάλων δέντρων του τεμένους της Βαλιδέ Σουλτάνας. Ο Πλάτανος είχε δίπλα του ένα «μουσαλά τσισι», μια εξέδρα δηλαδή επάνω στην οποία εναποτιθέντο τα σωματικά των νεκρών μουσουλμάνων για να ψαλούν και να μεταφερθούν στη συνέχεια στα γειτονικά Μεζάρια. Ένας τέτοιος νεκρικός πάγκος, ανάλογος του καθελέτου, σώζεται ακριβώς νότια του τεμένους της Νερατζές.

Τα αισθήματα που δημιούργησε η εκτέλεση των Τεσσάρων Μαρτύρων στους χριστιανούς Ρεθεμνιώτες μπορούμε να τα υποθέσουμε. Λίγοι πάντως απ' αυτούς θα πρέπει να είχαν απομείνει στην οθωμανική ζώνη της πόλης και σίγουρα όχι οι επιφανείς οικογένειες, οι οποίες είχαν τη δυνατότητα να εξαγοράσουν τους καπουτζήδες φύλακες και να καταφύγουν στην ύπαιθρο ή -καλύτερα γ' αυτές- εκτός Κρήτης, σε νησιά ή στην Πελοπόννησο. Αυτές πάντως δεν ήταν πολλές, δεκαπέντε συνολικά: Δάνδολοι, Σαουνάτοιοι, Ασκουτσάκηδες, Χιονάκηδες, Βλαστοί, Βιστάκηδες, Δροσάκηδες, Μαρουλιανοί, Φελλουτιάκηδες, Λαμπριάκηδες (μετέπειτα Λαμπριπουλοί), Παυλιουδάκηδες, Μπολανάκηδες και Δαλαμβέλες, καθώς και δυο οικογένειες εμπόρων που είχαν έρθει από μακριά, οι Παλαιολόγοι από τη Λήμνο και οι Χατζικωσταντινί από την Ίο.

Δαμβέργη ο άλλος. Σημειώτεον ότι η σύζυγος του Βεργάκη ή Βέργη αρχικά και μετέπειτα Χατζη-Ιωάννη Δαμβέργη, Ελένη, την οποία είχε παντρευτεί το έτος 1796, προερχόταν από το γένος Λαζαρόπουλου, ήταν δηλαδή ανιψιά του επικόπου του Μυλοποτάμου Παρθένιου.

Ο Παρθένιος είχε διαδεχτεί το 1775 τον επίσης θείο του Νεόφυτο Λαζαρόπουλο, που υπηρέτησε ως επίσκοπος Αυλοποτάμου από το 1755 μέχρι το 1775 και είχε έρθει από την Κωνσταντινούπολη, όπου διετέλεσε εφημέριος του Πατριαρχείου. Όλες οι παραπάνω επιφανείς οικογένειες βιοπορίζονταν μέχρι την επανάσταση από το εμπόριο, διατηρώντας τα καταστήματά τους στη Μεγάλη Αγορά, αν και όπως είχε επισημάνει ο αείμνηστος Χάρης Καλαϊτζάκης, κανένας σχεδόν δεν είχε την ιδιοκτησία του καταστήματός του. Οι έμποροι άλλωστε συνηθίζουν να επενδύουν σε εμπόρευμα τα κέρδη τους και όχι να τα δεσμεύουν σε σταθερές αξίες.

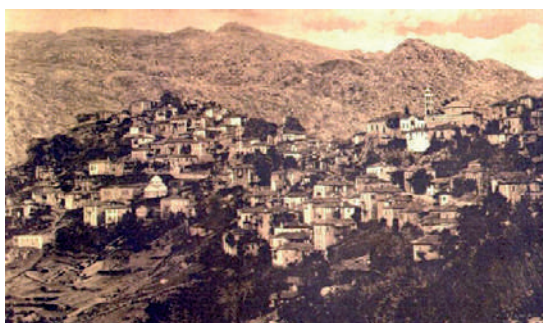

Μέσα στην πόλη είχε παραμείνει και ένας βαθιά μορφωμένος για την εποχή του άνθρωπος (στη φωτογραφία ο σημερινός του τάφος στον λόφο του Επισκοπείου). Ο περιηγητής F. Sieber τον είχε συναντήσει ήδη το 1817 στο σχολείο της πόλης να διδάσκει μαθημάτα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και περιγράφει με κολακευτικά λόγια τις γνώσεις και τη διδασκαλία του: «Στο Ρέθυμνο, τη μικρότερη από τις τρεις μεγάλες πόλεις του νησιού, η οργάνωση του σχολείου είναι εξαιρετική και δεν συγκρίνεται καθόλου με τις δύο προηγούμενες [Χανιά και Μεγάλο Κάστρο]. Έχει ένα νέο και επιμελή δάσκαλο... Είναι φίλος της φιλοσοφίας και της φύσης... εμπλούτισε εξαιρετικά τις γνώσεις του, τις οποίες φέρει να μεταδίδει στους μαθητές του πολύ επαγωγικά.

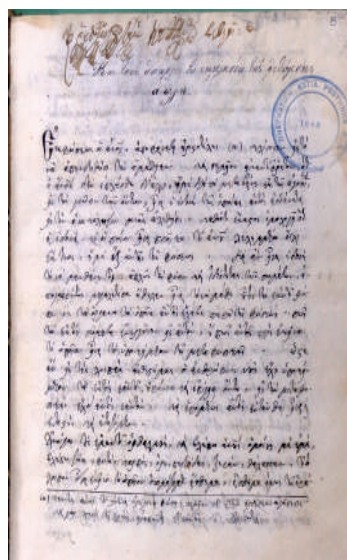
Μεταφυσική, η Ηθική, η Αισθητική και η Ελληνική Ιστορία (στη φωτογραφία σημειώσεις του από τις παραδόσεις στην Ακαδημία των Κυδωνιών του Βενιαμίν Λεόβιου).

Διδάσκει τα εξής μαθήματα σε τρεις τάξεις: 1. Χρηστοθήθεια 2. Πλούταρχο 3. Γεωμετρία. Ο μαθητής για την είσοδό του στο σχολείο πρέπει να γνωρίζει λίγη ανάγνωση και γραφή. Κανείς δεν γίνεται δεκτός αν έχει ηλικία κάτω των 7 χρόνων. Οι περισσότεροι μαθητές είναι ηλικίας 12-15 χρόνων. Διδάσκει Αρχαία Ελληνικά και το καθαρό ύφος της σημερινής Νεοελληνικής Γλώσσας. Οι μαθητές, για να ασκούνται στην πολύ διαφορετική ύλη των Αρχαίων Ελληνικών, μαθαίνουν να προφέρουν απ' έξω και ν' απαγγέλλουν Μύθους του Αισώπου και αποσπάσματα από τον Πλάτωνα και από τον Όμηρο. Εκτός από αυτά, άλλα μαθήματα είναι η Αριθμητική, η Άλγεβρα, η Γεωμετρία, η Στερεομετρία, η Τριγωνομετρία, οι Κωνικές Τομές χωρίς ανώτερο λογισμό, η Φυσική Πειραματική και η Λαϊκή Αστρονομία. Κι ακόμη, η Λογική, η

ο οποίος στάθηκε μπροστά στο βαρόμετρο και το περιέγραψε με ορθότατο και λογικότατο τρόπο και, χωρίς να περιμένει ερωτήσεις, ήξερε, μ' ένα απλοϊκό και πολύ κωμικό για την ηλικία του τρόπο, να εκτελεί με το όργανο διάφορες μετρήσεις και να μιλά για πολύ ασήμαντες λεπτομέρειες. Ο φωτοσιόμενος αυτός δάσκαλος καταγόταν από τη Δημητσάνα και ονομαζόταν Ιωάννης Μεταξάς-Λαζαρόπουλος. Τον είχε φέρει στην Κρήτη ο θείος του Παρθένιος, ο οποίος είχε εκλεγεί επίσκοπος Αυλοποτάμου.

Έχει μόνο 14 μαθητές, που τους διδάσκει τον καθαυτό χωριστά με ασύγκριτη υπομονή και ανάλογο με τις ικανότητες και τις κλίσεις καθενός... Με χαρά μου παρατηρούσα ένα μαθητή 13 ετών, ο οποίος στάθηκε μπροστά στο βαρόμετρο και το περιέγραψε με ορθότατο και λογικότατο τρόπο και, χωρίς να περιμένει ερωτήσεις, ήξερε, μ' ένα απλοϊκό και πολύ κωμικό για την ηλικία του τρόπο, να εκτελεί με το όργανο διάφορες μετρήσεις και να μιλά για πολύ ασήμαντες λεπτομέρειες. Ο φωτοσιόμενος αυτός δάσκαλος καταγόταν από τη Δημητσάνα και ονομαζόταν Ιωάννης Μεταξάς-Λαζαρόπουλος. Τον είχε φέρει στην Κρήτη ο θείος του Παρθένιος, ο οποίος είχε εκλεγεί επίσκοπος Αυλοποτάμου.

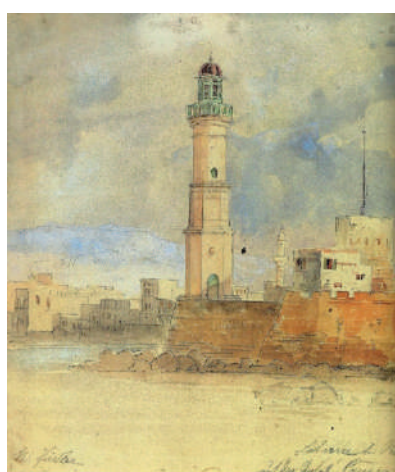
Στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη διασώζονται τα κατάλοιπα της βιβλιοθήκης του (εικόνα), που περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τη δεύτερη έκδοση οδηγού αλληλοδιδασκτικής στον ελληνικό χώρο. Είναι η έκδοση, πολύτιμη σήμερα, «Σύστημα αγγλικών δια τα σχολεία η εύκολος μέθοδος δια την διδασκαλίαν των παιδίων», Εν Μελίτη, από την Εξ Αμερικής Τυπογραφίαν, 1827. Ο Ιωάννης Μεταξάς είχε σπουδάσει στην Ακαδημία των Κυδωνιών κατά την περίοδο που δίδασκε σ' αυτήν ο Βενιαμίν Λεόβιος. Με βάση αυτά και άλλα στοιχεία, που έχει προσκομίσει στην έρευνα ο αιμνηστός Στέργιος Μανουράς, συνειδητοποιούμε ότι ο δάσκαλος αυτός είχε επηρεαστεί από το ρεύμα του νεοελληνικού διαφωτισμού και αποτελούσαν, μαζί με τον Γεώργιο Βάο, εκπροσώπους του στην πόλη μας. Στην επικρατούσα λοιπόν άποψη ότι ο διαφωτισμός δεν έφτασε ποτέ στην Κρήτη, μπορούμε πια ν' αντιτάξουμε στοιχεία για το αντίθετο, τουλάχιστον σ' ό,τι αφορά το Ρέθυμνο και τα Χανιά.

Συγγένειες Γρηγορίου Ε' στο Ρέθυμνο του 1824

- Νεόφυτος, επίσκοπος Αυλοποτάμου (1755-1776)
- Παρθένιος (επίσκοπος 1776-1817/1820) / Ανάστος και Ιωάννης Λαζαρόπουλος
- Ανάστος Λαζαρόπουλος και Μαρία Μεταξά (Γλυμνίτη), Ευθάρμια Λαζαρόβια
- Ιωάννης Λαζαρόπουλος (Γαλανιάς), Νικήτη (Καίτη και Σαουνάτοιοι), Ελένη (Ιωάννη Δαμβέργη), Χρυσένθη (Κωνσταντίνος Μπολανάκης)

Υπάρχει εδώ ένα λεπτό σημείο, όχι πολύ γνωστό. Τόσο ο θείος Παρθένιος όσο και ο ανιψιός Ιωάννης, γνωστός στις ιστορικές πηγές ως Λαζαρόπουλος, Λαζαρίδης και Μεταξάς, και ο αδελφός του Μιχαήλ, γιατρός στο επάγγελμα, που είχε παντρευτεί την μετέπειτα δασκάλα Κατίγκω Σαουνάτοιο, ήταν ανιψία του Πατριάρχη Γρηγόριου Ε', όπως βέβαια και η αδελφή τους Ελένη, που όπως είδαμε είχε νυμφευτεί τον Ιωάννη Δαμβέργη και υπέστησαν εξίσου μαρτυρικό θάνατο με τον Πατριάρχη. Ανιψιά του Πατριάρχη ήταν κι η δεύτερη αδελφή, Χρυσάνθη, σύζυγος Κωνσταντίνου Μπολανάκη. Ο ανιψιός πάντως Ιωάννης Λαζαρόπουλος-Μεταξάς εκλέχτηκε το 1826 επίσκοπος Ρεθύμνης, ως Ιωαννίκιος, ενώ από το 1838 συνέχισε στην επισκοπή Ιωαννίνων, από την οποία εκδιώχθηκε στα πλαίσια των -όχι ασυνήθιστων την εποχή εκείνη- ανακτοβουλιών στην κεφαλή της Εκκλησίας.

Ο Ιωάννης Μεταξάς υπήρξε σημαντική μορφή των εκκλησιαστικών γραμμάτων, αφού το 1829 διορίστηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια μέλος της επί της Προλαϊδείας Επιτροπής και το 1836 υπεύθυνος της Εκκλησιαστικής και Πνευματικής Κεντρικής Επιτροπής του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης για τον έλεγχο των βιβλίων, διδασκτικών και ιερατικών. Πέθανε στο Ρέθυμνο, καταλείποντας τη βιβλιοθήκη του στην πόλη μας, στην οποία πρόσφερε πολλά. Ήταν πια το έτος 1842, εποχή που μόλις είχε λήξει η Αιγυπτιακή, που αποτέλεσε τομή για την ιστορία του Ρεθύμνου και της Κρήτης συνολικά. Από εδώ και πέρα εκτελέσεις για λόγους αλλαξοπιστίας δεν θα σημειωνονταν και η μικροσκοπική χριστιανική κοινότητα της πόλης θα αύξανε διαρκώς σε μέγεθος και θα σήκωνε ολοένα και περισσότερο το ανάστημά της, μέχρι που στα τέλη του αιώνα θα γινόταν οικονομικά και πολιτισμικά κυρίαρχη. Κυριαρχία που έφερε λίγο αργότερα και την πολιτική ελευθερία». Εδώ τελειώσα την εισήγησή μου στην Ημερίδα για τους Τέσσερις Μάρτυρες. Η παράθεσή της ελπίζω να μην κούρασε τους αναγνώστες και να έφερε στο φως κάποια νέα στοιχεία για το θέμα της.

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ. Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας, strharis@yahoo.gr, 2831055031